

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

МИНУЛЕ УКРАЇНИ: ВІДНОВЛЕНІ СТОРІНКИ.

Київ : Наук. думка, 1991.— 227 с.

В сучасних умовах виникає нагальна потреба переосмислення та всебічного висвітлення маловідомих сторінок історії українського народу. Враховуючи інтерес до минулого, неоднозначність тлумачення багатьох історичних явищ, Інститут історії України АН України з 1988 р. здійснює випуск препринтів. На жаль, їх тираж обмежений. Тому було вирішено видавати такі матеріали у щойно започаткованій серії збірників «Минуле України: відновлені сторінки».

Рецензована книжка — різнопланова. В ній вміщені статті, розраховані в основному на фахівців, а також публікації біографічного та науково-популярного характеру. Загалом вона справляє цілісне враження. Назва збірника відповідає його змістові. Вчені-історики висвітлюють маловідомі, раніше заборонені та взагалі перекручені сторінки минулого України. На конкретному матеріалі автори показали роль Центральної Ради у відновленні української державності, історичні джерела національної символіки, розповіли про те, ким є насправді Нестор Махно, тощо. Читачі не залишаться байдужими, ознайомившись з матеріалами про трагічний голодомор 33-го, репресії проти військових кадрів, потаємні важелі пакту Молотова—Ріббентропа.

На жаль, обмежений обсяг рецензії не дає нам змогу докладно проаналізувати кожную з одинадцяти статей збірника. Розглянемо лише деякі з них.

Збірник відкриває змістовний матеріал Д. Б. Яневського «Українська Центральна Рада: перші кроки до новітньої національної державності (березень — листопад 1917 р.)». Серед численних «білих плям» та «чорних дір», якими настільки багата вітчизняна історія, ця проблема становить собою майже суцільну лакуну. Мабуть, вперше в українській історіографії автор об'єктивно й ґрунтовно відповідає на такі запитання: Що це за організація? Як і коли вона виникла? Виразником чітких класових, соціальних і політичних інтересів виступала? Які її роль та місце в революційних подіях на Україні?

Архівні документи, часописи тих років, спогади активних діячів Центральної Ради, деякі інші матеріали дозволили Д. Б. Яневському висловити міркування, які суттєво відрізняються від загальноприйнятих в радянській історіографії. По-перше, автор твердить, що заснування Центральної Ради стало, з одного боку, підсумковим етапом українського національно-визвольного руху, а з іншого — започаткувало новий, надзвичайно бурхливий і суперечливий його період. По-друге, і це автор вважає найголовнішим, одним із закономірних наслідків еволюції так званих «окраїн» колишньої Російської імперії стало визрівання там національно-державних утворень. Цілком очевидно, що цей процес міг набути реальних рис лише після повалення царату.

Чимало нового автор вніс у висвітлення етапів становлення Центральної Ради, аналізу її універсалів, діяльності Генерального Секретаріату. На думку Д. Б. Яневського, підсумки багатомісячної діяльності було підбито в її III Універсалі, який побачив світ 7 листопада 1917 р. Документ проголосив створення Української Народної Республіки. Цим завершився початковий етап формування української дер-

жовності. Не можна не погодитись з дуже актуальним висновком автора про те, що доля республіки, її громадян віднині залежали від спроможності керівництва вивести економіку з глибокої кризи, розподілити конфісковані землі серед селян, проводити активну зовнішню політику, укласти мир на фронтах, а також досягти угоди з цих та інших питань як з національними меншостями на Україні, так і урядами районів колишньої Російської імперії. Наступні події показали, що розв'язати ці проблеми керівники УНР не зуміли.

Питання про національну символіку сьогодні жваво обговорюється і на майданах, і у Верховній Раді. Спираючись на наявний історичний матеріал, К. Ю. Гломозда та Д. Б. Яневський розповідають про неї у нарисі «Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України (українська національна символіка: походження, традиції, доля)».

Безумовно, це питання не можна віднести до простих. Тому необхідно залучити до його вивчення широкий науковий загал, поглибити аналіз архівних матеріалів і музейних фондів, приділити увагу дослідженню територіальної і міської, а також символіки всіх етнічних груп, що разом з українцями становлять населення сучасної республіки.

Нині відчувається велика потреба в розвитку жанру історичного портрету. Вона викликана необхідністю подолати те знеособлення, що до останнього часу панувало в історичних дослідженнях. В історії громадянської війни постать Нестора Махна займає особливе місце. Для одних це міфологізований герой, наділений у народній уяві фантастичними рисами та якостями. Офіційна історіографія розглядає його як політичного авантюриста, ворога Радянської влади, бандита. В. Ф. Верстюк у статті «Перший союз Н. Махна з Радянською владою» вперше унікає типових помилок, властивих вітчизняній історіографії 30—70-х років. На його думку, обидва підходи не витримують критики, позбавлені достатньої глибини, серйозної документальної аргументації. Вони створюють спотворений образ не лише однієї людини, а й такого соціально-політичного явища, як махновщина. В. Ф. Верстюк твердить, що погляд на неї як на виключно контрреволюційний куркульський рух є одним з найхарактерніших синдромів радянської історіографії, найстійкішим стереотипом сталінської формули громадянської війни. Зламати його — настійна вимога часу.

Зміст статті переконує в тому, що загони під проводом Махна відіграли помітну роль у розгромі Денікіна, а потім — Врангеля. У боротьбі з ворогами революції Махно виявив себе талановитим організатором і самобутнім партизанським командиром. Автор чітко визначив шляхи розходження махновців з Радянською владою. Це — неприйняття селянством України політики «воєнного комунізму», а також різні погляди більшовиків і анархістів щодо ролі держави в будівництві соціалізму. Після запровадження непу більшість селянства залишила махновські загони, і махновщина почала набувати характеру політичного бандитизму.

Хочеться вірити, що наші історики зображуватимуть Махна не авантюристом, ставлеником куркульства, а представником широких селянських мас, тієї третьої сили, яка в розбурханому морі революції і громадянської війни шукала свій шлях. Махно й махновщина це суперечливе і трагічне явище в історії.

Більш як півстоліття у вітчизняній історіографії замовчувався голод на Україні 1932—1933 р. Тому особливої уваги заслуговує стаття С. В. Кульчицького «Трагічна статистика голодомору». Матеріали, наведені її автором, свідчать, що трагедія мільйонів людей стала наслідком сталінської моделі колективізації. На початку 30-х років у республіці здійснювалась примусова (із широким застосуванням репресій), згубна для селянства хлібозаготівельна політика. Ці обставини зумовили катастрофічний стан сільського господарства, а потім і ви-

никнення масового голоду. Це лихо — результат спроб партійно-державного керівництва перебудувати сільськогосподарське виробництво у дусі ідей казарменного, зрівняльного соціалізму.

С. В. Кульчицький, спираючись на новітні дослідження та виявлені ним статистичні й демографічні матеріали, зробив вдалу спробу відповісти на одне з болючих питань: скільки ж людей в республіці померло від голоду. Щоб вирішити його, вчений використав методику підрахунків, колективно розроблену відомим американським демографом С. Максудовим, австралійським спеціалістом з історії СРСР С. Уіткрофтом і ним самим. Він критично осмислив і належним чином оцінив доступні тепер науковцям узагальнюючі дані про міграційні процеси, які були в розпорядженні вищого статистичного відомства країни. С. В. Кульчицький зробив висновок, що прямі втрати від голоду в 1933 р. визначаються в діапазоні від 3 до 3,5 млн. чол. Але демографічні наслідки голодомору не обмежуються ними. Маючи дані про кількість народжень і смертей за кожний рік, дослідник підрахував, що повні втрати, включаючи ненароджених, становлять в 1933 р. 4 207 тис., а з поправкою на неточність розрахунків — до 4,5 млн. чол. за максимумом. Якщо врахувати голод 1932 р., то їх загальне число збільшиться до 5 млн.

Рецензована стаття є внеском у розкриття історичної правди про голод на Україні в 30-х роках. Однак, на нашу думку, автору потрібно було б розглянути одну з важливих причин голоду — відсутність реального політичного й економічного суверенітету республіки, що особливо виявилось у 30-ті роки.

Деякі публікації, вміщені в збірнику, тематично збігаються з раніше надрукованими нарисами, наприклад, розповіддю В. Ф. Солдатенка про Центральну Раду, яка була опублікована в «Радянській Україні». (До речі, стаття про Центральну Раду у збірнику з історичної точки зору цікавіша і написана більш ґрунтовно й переконливо).

В книзі, мабуть, вперше в такій формі й на такому рівні висвітлено ряд актуальних проблем історії України, її «білі плями». Проте це лише «перша ластівка». Варто продовжити цю благородну справу.

А. М. МИХНЕНКО (Донецьк)

Одержано 18.10.91

Я. Рамач.

ПРИВРЕДНИ И ДРУЖТВЕНИ ЖИВОТ РУСНАЦОХ
У ЮЖНЕЙ УГОРСКОЙ. 1745—1848.

Нови Сад : Руске слово, 1990.— 190 с.

Я. Рамач.

ГОСПОДАРСЬКЕ І СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ РУСИНІВ
У ПІВДЕННІЙ УГОРСКИНІ. 1745—1848.

Новий Сад : Руське слово, 1990.— 190 с.

В наш час Україна відкриває для себе материк власної історії і культури. Зокрема, неабиякий інтерес викликає у громадськості все, що стосується української діаспори. Нарешті, відкинуті ідеологічні штампи. Дослідникам, зацікавленому читачеві стали доступні конкретні відомості про життя співвітчизників за кордоном, історію їх розселення, культурні та освітні проблеми тощо. Та все ж лишається ще досить і